

ПРОБЛЕМИ ЦІЛІСНОСТІ ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ
У ПРОЗІ ГРИГОРІЯ ШТОНЯ

У статті розглянуто основні елементи онтологічної структури романів "Рай" і "Суд", що зумовлюють існування специфічної моделі фантастичної реальності.

Ключові слова: фентезі, філософічність, мотив, міфологічний.

Oleksandra Leonenko. The integrity of existence in the prose works by Hryhoriy Shton

The article deals with the basic elements of ontological structure of Hryhoriy Shton's novels "The Paradise" and "The Trial" which calls forth a peculiar model of fantastic reality.

Key words: fantasy, philosophic nature, motif, myth.

Критик, літературознавець, прозаїк, поет, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, Г. Штонь працює для духовного збагачення читача, якого хвилюють вічні питання й вічні проблеми буття. Постать письменника становить неабиякий інтерес для української сучасності, що перебуває в пошуках новітньої екзистенції людини. Його творчість – це значущий доробок для тих, хто в хаосі іманентних ідей жадає відповіді на вічні питання, прагне збагнути себе, свій час, свою країну й духовні перспективи її розвитку.

Творчість Г. Штоня репрезентує варіант фентезі, а біблійні мотиви й філософська насиченість підтверджують високий рівень розвитку сучасної фантастичної літератури. Закономірності сюжетотворення підпорядковуються головному завданню фентезі, а саме духовному відродженню людини. Автор намагається спроектувати вигадані світи, які включали би складники реального світу і створеного за допомогою людської уяви. Значна кількість мотивів та образів прози бере початок у Біблії та античній літературі. Творче використання автором морально-філософського потенціалу біблійних джерел – один зі способів художнього збагачення жанру фентезі. У цій статті ставимо за мету дослідити художні особливості й жанрові модифікації фентезі у прозі Г. Штоня.

Фентезі розраховано не на масового читача, адже розуміння цього жанру вимагає відповідної літературної підготовки й освіченості. Як форма, так і зміст фентезі дають змогу читачеві відкрити для себе внутрішній світ людини, її духовні потреби, питання та відповіді на них. Г. Штонь, говорячи про культуру, має надію, що прийде час, "коли колеги по перу будуть ставити певні філософські проблеми або так звані "вічні проблеми", коли вони щось будуть говорити для людського духу потрібне, будуть брати участь у тому, щоб цей дух якось реалізовував свої потужності в цьому житті зараз" [див.: 3]. Отже, треба говорити про художню майстерність письменника, коли створений ним світ дозволяє не лише зрозуміти найважливіші проблеми духовного розвитку людства, глобальні загальноцивілізаційні проблеми, а й побачити, відчувати себе в цьому світі так, що створений письменником світ стає світом читача.

Г. Штонь наголошує на вторинності великої частини сучасної літературної продукції, визначаючи духовний контекст як домінанту художньої творчості: "...Пристойний контекст завжди опристойнює й текст. Навіть мистецьки вторинний. Проте у кожного з пишучих є змісти, яким найліпше ведеться "вдома". Себто – у власне авторській манері, мові, виразно авторській світопочувальній аурі. Не кажу вже про суто духовні константи художнього письма, яке тому й художнє, що не розчинне у всіляких стильових модах, епатажностях тощо" [4, 9]. Пропонуємо один із можливих напрямків тлумачення фентезійного дискурсу поряд з онтологічною проблематикою.

Перш за все необхідно привернути увагу до онтологічно-біблійного виміру творів і фантастичних засобів його вираження. Сучасним інтерпретаціям фентезійних сюжетів притаманна глибока релігійність і філософічність оформлення їх змістових характеристик, що відкриває перспективу для моделювання різних аспектів духовної суперечливості внутрішнього світу окремої людини. Я. Голобородько зараховує останні твори Г. Штоня “Суд” і “Рай” до онтологічної прози, розуміючи під цим терміном “пряму мову, яка вільно розвивається й рухається у річищі найпосутніших фундаментальних духовних проблем й аспектів, у напрямі пізнання життєтворчих і життєдайних глибин” [1, 18]. Названі романи за своїми атрибутивними ознаками тяжіють до жанру фентезі. Онтологічні мотиви – невід’ємний складник будь-якого твору, написаного в цьому жанрі, де лейтмотивом постає онтологічний вимір екзистенції людини, а головна мета фентезі полягає у ствердженні гармонії в людині, перемоги над собою.

Проза Г. Штоня – це приклад ескапічної літератури, тобто “літератури втечі”, де письменник пропонує власне бачення найактуальніших проблем сучасності, яке майстерно втілюється за допомогою потужного фентезійного компонента. Це й забезпечує творення нової концепції особистості, котра не визнає жодних обмежень – як духовних, так і територіальних. Його романи й повісті тяжіють до жанру притчі своєю моральною спрямованістю й релігійним підтекстом, утверджуючи “неповторність людського часу на землі, часу розвою, розквіту, страждань і пізнання, вони різноманітно варіюють макротезу: справжнє життя – це гранично, беззастережно “живе життя”, творчість і творення самого життя” [1, 21]. Письменник прагне зберегти деякі традиційні ознаки притчі, де персонажі виступають носіями світоглядної й моральної настанови. Отже, спостерігаємо ремінісцентну рецепцію жанру притчі в сучасній літературі.

Аналізуючи романи “Рай” і “Суд”, Я. Голобородько наголошує на тому, що це продукти сучасної літературної думки, “витворені за принципом віртуального й дещо провокативного моделювання: що було б, якби уможливилось, якби сталося й саме так відбулося те, що уявилося інтелектуально-художній фантазії. У цих романах багатогранно й домінантно оприявнюється гіпотетичність письменницького мислення, яке відштовхується од позареальних засад тлумачення дійсності, котра постає не тільки тим, що було, а й тим, чого не було й, вірогідно, могло не бути взагалі, проте чим вона мислиться чи домислюється” [1, 18]. Фантастичну основу роману “Рай” становить моделювання перших днів потойбічного життя людини, роботи свідомості та її рефлексивного існування. Філософські, естетичні й релігійні домінанти головного героя відображають іманентний потяг автора до спекулятивних рефлексій, що формують єдиний світогляд літературного персонажа як моделі сучасної людини. Центральним елементом у романі виступають співвідношення людина-життя, людина-буття, акцентується увага на осмисленні таких фундаментальних понять, як життя, буття, існування.

Уся творчість Г. Штоня містить біблійні мотиви. Інтерес письменника до релігії можна пояснити тезою румунського дослідника Мірча Еліаде про зв’язок сучасної людини з релігійним символізмом. Учений зазначає, що “релігійний досвід охоплює всю людську сутність і тому хвилює глибини людського буття. Це не говорить про те, що релігію можна звести до її ірраціональних складників, а просто свідчить, що релігійну сутність треба сприймати за те, чим вона насправді є, – відчуттям існування в його цілісності, котре відкриває людині її власну форму буття у світі” [5, 17]. Прозу Г. Штоня можна вважати водночас і фантастичною, й онтологічною, адже релігія, навіть найпростіша,

– це онтологія, вона розкриває наявність священних речей і божественних образів, виокремлює те, що насправді є, і створює світ, який більше не швидкоплинний і неосяжний, як у нічних кошмарах, і не такий, яким він завжди стає при небезпеці заглиблення існування в “хаос” абсолютної відносності, у якому не простежується жодний “центр”, що забезпечує орієнтацію [5, 18].

Основний системотворчий елемент онтологічної структури роману “Рай”, що зумовлює існування специфічної моделі фантастичної реальності, – це так званий спіритологічний аспект, адже роман демонструє рефлексивний перехід свідомості зі сфери земного життя в потойбічне, хоча предметом зображення залишається саме земне існування: “Це роман (у сенсі – розповідь) свідомості, роман (у сенсі текст і сповідь) про динаміку, органіку свідомісних виявів “на землі” й “по тому”, роман про містки, зчеплення, згустки пам’яті в людській свідомості “у стані” й “після” земного буття. І хоча фабулою твору виступає перехід свідомості зі сфери земного до виміру заземного життя, все ж (і це природно) саме феномен земного життя опиняється в центрі рефлексій “перехідної” свідомості й письменницького погляду” [1, 19]. Центральними експліцитними елементами оповіді стають антропологічний, теологічний і міфологічний аспекти. Ці концептуальні елементи взаємопов’язані і становлять єдину систему цінностей. Розглянемо докладніше кожен із них.

Антропологічний аспект відповідає за буття людини, авторське розуміння його сутності, що зумовлено не тільки темпоральними вимогами, а й національною культурною специфікою та індивідуальними особливостями постаті самого письменника. Людську екзистенцію Г. Штонь характеризує “самістю; доки ця пані присутня, присутнє й життя. У земнім його вияві, де тілу дарують так мало: спрагу, голод, статеві бажання, здатність бути знаряддям їхнього вдоволення. І в рідкі лише хвилини – щастя бути. Нічим іншим, окрім як собою, що увімкнуте в колообіг енергій, про які душа і її антипод – розум – мало що відають. Окрім хіба того, що ними зміщуються: у часі, просторі, в межах безчасся, яким є нірванічне пірнання в сутності й смисли Божі” [4, 174]. Письменник актуалізує такі екзистенційні модуси, як життя, смерть, любов, самотність.

Теологічний аспект – один із пріоритетних у творчості Г. Штоня, адже саме християнство здатне гармонізувати буття й моральні імперативи індивідуума та людства. Бог виступає центральним елементом у філософському дискурсі письменника. Зазначимо, що релігійне підґрунтя в романі актуалізується по-різному, “Біблійний мотив як інваріантний семантичний макрокомпонент біблійного тексту актуалізується у будь-якій одиниці макростилістичного (тематичного) та мікростилістичного (лінгвального) рівнів іншого тексту в сукупності або в одному із своїх інваріантних компонентів (топосів)” [2, 76]. Герой роману “Рай” розмірковує над присутністю Всевишнього у світі: “...Наскільки він відчутий і усвідомлений саме як Бог. Не істота, не володар, правитель, назирач, учитель, а сутність, до якої ми стремимо. Щастям, коли щасливі. Печаллю, коли печалимось. Без видимих і вловних для мозку причин. Приміром, ранком, коли виходимо в сонце і коли шелест, тіні, воронячий грай, роса і хмари сповнені тим самим, що й ти – вдячністю. Я не питав ніколи, кому, бо не було кого, але обмежувати цю вдячність тільки собою вважав глупством. Чому в певні часи дня тої вдячності аж надміру багато? Діти кричать, собачня гавкає, горобці захлинаються. Кого вони чують не десь, а у собі? Бога. Єдиного і всесвітнього” [4, 201]. Тобто образ Бога, який домінує у творчості письменника, – це трансцендентне поняття, що існує в кожній людині: “Він – це ти, не більше. А мо’ й менше. На пиху, нетерпимість, фанатизм” [4, 208]. В авторській передмові до книжки “Пообіч часу” Г. Штонь одразу визначає

пріоритетний тематичний складник роману “Рай” задля уникнення небажаних інтерпретацій біблійних мотивів: “...Є самодостатній (звісно, як художній образ) Христос і є <...> персонаж “Раю”, який рефлексує не з приводу людинобожості, а всього лиш життя, де за життя він тільки й те робив, що малював. А після смерті навпаки – почав жити. У вищенаголошеному творі – сорок днів, проте канонічно християнський цей строк є умовністю: те, чим людина є, вона є щохвилинно” [4, 8].

Міфологічний аспект оповіді відкриває інший концептуальний елемент, а саме проблему національної екзистенції. Тут ідеться про буття нації, розглянуте крізь призму козацького минулого. Я. Голобородько зазначає, що “полемічні інтенції Г. Штона зосереджуються й на явищах національного історичного й культурного прошарків. У романі “Рай” у формі спогаду-видіння “я”-свідомості, яка мандрує в часі й просторі, подається малюнок козацької навали на турків та етноетюд “козаків січового вишколу”, що відкрито полемізує зі “своїми” міфами й інтерпретаціями-слоганами” [1, 21]. Автор не відтворює традиційні постаті козаків, намагаючись уникати класичних потрактувань національних образів і минулого країни, котре, на думку письменника, “героїчним ні за яких обставин не було. Тільки кривавим. Що у завойовників та здирців, що у їхніх жертв. А у козаків січового вишколу ще й цілковито випатраним від усього людського. Ці гультаї й розбишаки (і я, я!) могли спокійно вирізати хоч би й увесь Царьград. До цурки. А спитай заради чого? Повних кишень каміння та золота, яке разом з єдвабами та оксамитками за місяць-другий пропивалося. Без навіть скороминущого п’яного каяття, чи такого, як у мене, душевного відчаю” [4, 182]. Письменник на перше місце в історії ставить людину, визнаючи за нею домінуючу константу у виборі шляху нації. Національними маркерами для письменника стають такі поняття, як гуманність й одухотвореність, про які часто забувають. “І хто хоч одну на всі часи армію сміє назвати доброю? Тільки мілітаризований нелюд, для якого Олександр Македонський, Цезар, Наполеон – великі. І ведені ними війни теж великі. Включно до останньої в часі, після якої атомна бомба і напад тільки лякають. Але не родять смертної у грудях туги за людиною. Якої як не було на землі, так і немає. Тільки убивці і жертви. Теж щомиті готові стати убивцями. Якщо тільки знайдеться підходяща ідея” [4, 182]. Отже, автор іще раз наголошує на потребі розвитку духовних цінностей і людяності, котрі визначають історичний шлях будь-якої нації і стають еквівалентами національних ідей.

Г. Штонь моделює образ головного героя – національного митця, який рефлексує про віру, зло, байдужість та космологічні проблеми людства. “Рабство, – розмірковує головний герой, – теж є сваволею. Над Духом, якого принижують до флірту з Покорою, тоді коли його судженою є Віра. Богові, як собі. Чи навпаки – собі, як Богові. Без посередників і поміх у вигляді суспільних обов’язків, принук, приписів. Свідомий своєї чистоти і призначення Дух зі Злом не сполучений, є його антиподом” [4, 185]. Індивідуальна творча характерологія автора позначена художньою самобутністю. Сутність характеру головного персонажа розкривається в поліфонії внутрішньої мови. Тому можна говорити про так звану деперсональність або імперсональність, що виявляється й у змальовуванні героя за допомогою моментів, об’єднаних за “свавіллям его-пригадувача”.

Уся творчість Г. Штона спрямована на збереження духовно-культурної традиції та національної ідентичності шляхом самозаглиблення і ствердження власної тожсамості. Головний герой роману розмірковує над своїм призначенням у житті та поза ним, сенсом людського існування й усвідомленням власної причетності до всього, що відбувається в житті: “Що вирятує малярські вправи теперішні

– не знаю. Зате остаточно вирозумів, що врятувало мене. Від мутацій раба, зарізяки-запорожця, рокованої дитинством селянськості. А в підсумку – народу, на який моляться чи й не в усіх світських церквах: літературі, академічному малярстві, пресі. Я не народився собою, я собою став. Всупереч риторичі як місця народження, так і генної його павутини, ранкова роса, на якій може захоплювати лише ідіотів; все, що вже було і є, – то смерть. Чия саме – не суть важливо; муха в павутинні не є павуком. А павук – мухою, проте всі вони разом є зліпком кліше, в принципі невірятьовного” [4, 196].

Необхідно визначити, як у романі “Рай” реалізується фантастичний складник, а саме як елемент змісту чи форми. Письменник використовує мотив потойбічного існування та зв'язку світу мертвих зі світом живих. Твір постає як синтез філософської умовності й художніх прийомів жанру фентезі. Відповідно до різновидів літератури фентезі, які виокремлює російський літературознавець О. Ковтун, роман “Рай” за своїми атрибутивними рисами можна зарахувати до метафоричного фентезі, що поєднує незвичайні й неосяжні поняття, присутні в реальному або недосяжному для людського розуму світі. Герой усвідомлює та відчуває навколишній світ глибше і складніше, ніж інші люди, бореться з недосконалістю суцього. Належність твору до такого типу фентезі підтверджується тим, що події ірреального плану виходять за межі достовірності. Фантастичний елемент виступає засобом психологічного мотивування подій, а реальний та ірреальний світи існують паралельно.

За епіграф до роману взято слова засновника іспанського екзистенціалізму Мігеля де Унамуно, який обстоював християнсько-екзистенційні ідеї: “...Ті фантазії, що почнуть з'являтися далі, не лише мої. Зовсім ні! Вони належать також й іншим людям, і не обов'язково мислителям, тим людям, що іще до мене побували у цій юдолі скорботи й виразили те, що видобули зі свого життя. Із життя, підкреслюю я, а не з мислення, хіба що воно було мисленням самого життя, мисленням з глибин ірраціонального” [4, 157]. Отже, письменник іще на початку твору зазначає, що фантазії та ірраціональні гіпотези стають невід'ємним складником життя людини, яка замислюється над глибинними основами свого існування. Вибір епіграфа пояснюється тим, що для іспанського філософа початку ХХ та українського письменника початку ХХІ ст. центральною постає проблема смерті й безсмертя, скінченності людини та нескінченності світу, що зрештою й формує трагічне сприйняття існування.

Отже, Г. Штонь окреслює основну проблему людства, що тісно пов'язана із жагою безсмертя: “Куди й у що? В які всекосмічні про і contra сягала Божа задума в сторожко тихе чорнобильське літо? Се загадка, і загадка пекуче тривожна, бо ж людство після нього не змінилося ні на йоту: далі воює, казиться з переситу і гине від голоду, мучить себе і мучить Природу. На догоду навіть не Сатані, який це все констатує і прагне вирозуміти, а власній писі, що верещить: “Всевишній – то я”. Який нищить ліси Амазонки, бомбардує, якщо хоче, Ісламабад, підпалює нафтопроводи, труїть річки, мертвить тундру, оголошує вироки цілим націям. І все це після Пунічних війн, Хрестових походів, конкісти, двох світових побоїщ, фашизму, сталінізму, Хіросіми, Чорнобиля, які не навчили нічому. Ні врятованих жертв, які й далі наживаються, на чому наживалися, ні живу тоталітарну доктрину в особі кожного, хто спершу стріляє, а лиш потім – думає. Про одне й те саме – виправдання пострілу. Попереднього й наступного” [4, 221]. Письменник іще раз наголошує на тому, що людина, прагнучи охопити весь Усесвіт, забуває водночас, що сама створила технічні засоби знищення природи й людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько Я. Онтологічна проза Григорія Штоня: (про романну збірку "Пообіч часу") // Слово і Час. – 2005. – № 12. – С. 17-21.
2. Дзера О. Біблійне підґрунтя в містерії "Каїн" Байрона // Слово і Час. – 1999. – № 3. – С. 76-79.
3. Культура в Україні: стан, проблеми, перспективи: (інтерв'ю з українськими письменниками та літературознавцями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aratta-ukraine.com>
4. Штонь Г. Пообіч часу: Романи. – К.: Твім інтер, 2004. – 288 с.
5. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии / Пер. с англ. – М.: REFL-book; К.: Ваклер, 1996. – 288 с.

Отримано 8 лютого 2011 р.

М. Луганськ

ОНОВЛЕНИЙ ЖУРНАЛ "КУР'ЄР КРИВБАСУ" З 1 СІЧНЯ 2011 РОКУ!

Популярне видання, єдине в Україні, що виходить на чотирьохстах сторінках і подає тексти найвідоміших рейтингових авторів, тепер друкуватиметься в Києві, змінивши формат і ще більше наблизившись до європейських і світових стандартів.

У першому числі (січень-лютий 2011 р.) читайте:

- перший роман Дмитра Дроздовського "Хамелеон";
- сенсацію номера – новий роман відомої польської письменниці Ольги Токарчук "Веди свій плуг понад кістками мертвих" (пер. Божени Антоняк);
- уперше переклад українською мовою роману класика австрійської літератури Роберта Музіля "Людина без властивостей" (пер. Олекса Логвиненко);
- переклади французького поета Сен-Жон Перса (В. Брюггена) та сербських авторів (у подачі І. Лучука);
- тексти Т. Зарівни, А. Дімарова, А. Підпалого, П. Мідянки, Л. Дядченко, Я. Голобородька, С. Кириченко, В. Кожелянка, В. Габора, С. Сапеляка;
- тексти з національного золотого фонду: В. Брюховецький подає не відомі досі мемуарні матеріали Віктора Петрова, Марко Роберт Стех публікує повість двох світів Ігоря Костецького "Мертвих більше нема". Олег Коцарев у рубриці "Нові автори нового століття" знайомить із поезією Олени Рибки.

В.Л.

Передплатуйте

СЛОВО *i* ЧАС

– єдиний академічний
літературознавчий журнал
про українську та світову літературу.
Передплатний індекс – 74423.
Електронний варіант
на Web-сторінці за адресою:
www.slovoichas.in.ua

